

ՆՈՐ-ԴԱՐ

№ 16 ԲՍԱՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ Հարաթ, 25 Յունուարի

1903

Հարաթ, 25 Յունուարի ԲՍԱՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ № 16

Տարեկան 10 րուբ., վեց ամիսը՝ 6 րուբ., երեք ամիսը՝ 3 ր. 50 կոպ.,
ամիսը՝ (Թիֆլիսում) 1 ր., հասցով 5 կ.:

Նախագրություն հասցեն՝ Тифлисъ, Редакция «Норъ-Даръ»
կամ Tiflis, Rédaction «Nor-Dar»

Խմբագրությունը բաց է ամեն օր (բացի տոն օրերից) ժամը 9-ից
մինչև 2-ը: Յայտարարությունները ընդունում են ամեն լիզուներով:
Յայտարարությունները թափվում են 2 կ., ընդամենը համար կրկնապատկել:

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջնորդող. — Մի կրկին
խոսք հայ թատրոնական բեմի մասին:
Քրոնիկոն—Լուրեր:
Մեզ գրում են.—Չուշուց: Գանձա-
կից: Հին-Նախնիկներից: Ախուրյանից:
11/2 միլիոն հայ և...
Նամակ խմբագրությունից:
Մամուլի շուրջը:
4. Պոլսի հայ թերթերից:
Քաղաքական.— Թիբրիս. Փրան-
սիա ձագնիս: Վենիցուելա:
Հեռագրի և քիմիայի:
Ֆլյուրենտին.— Գիտությունի յիշա-
տակարներ:
Տեղեկատվություն:
Յայտարարություններ:

Թիֆլիս, 24 յունուարի 1903 թ.
ՄԻ-ԵՐԿՐՈՒ ԽՕՍԵ ՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԱ-
ԿԱՆ ԲԵՄԻ ՄԱՍԻՆ

Հայ թատրոնական բեմի ան-
ցեղի ամենաարդիւնատէր գոր-
ծիչ Պետրոս Աղամանի յիշատա-
կը գեղեցիկ է գեղարուեստը
սիրող հայ երիտասարդութեան
մէջ: Տեղիս հայոց պրամատիքա-
կան ընկերութեան խումբը պատ-
րաստուած է վաղը, կիրակի, յու-
նուարի 26-ին, տալ մի ներկայա-
ցում-հանդէս մեր թատրոնական
տարեգրութեան ամենատաղանդա-
ւոր ներկայացուցչի յիշատակին:
Երեւոյթը, անկասկած, խիստ ու-
րախալի է: Դա շօշափելի մի ա-
պացոյց է, որ մեր հասարակու-
թիւնը գիտէ երախտագիտել լինել
իւր կեանքի այս կամ այն ասպա-
րէզում ընդհանուր բարօրութեան
համար աշխատած ու տրեւած ան-
հատին:

ՓԵՅԼԻՆԵՏՈՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆԵՐԸ

(Տեսած ու լսած բաներ Ս. Էջմիածնում)

ՄԱՍԿՈՒՄԵՆԻ ԽԱՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ

Գաբրիել եւ Ագաթանգեղոս
Օրը կէսօր էր. օդը պարզ ու պայ-
ծառ: Մէկէլ տեսնեմ Երեւանից ար-
մալի ձայներ են գալիս, ու մութ ամպ
է բարձրանում: Դա մի անտիպող բան
չթուաց ինձ սկզբում: Փոթորիկ է, մը-
տածեցի: Բայց չէ, մութ ամպը հեռա-
հեռէ աւելի մեծանում էր, թանձրա-
նում ու բարձրանում էր պատկերով եր-
կնք, գետինը: Երեւանումն այն ևս չէր
երեւում: Կայծակներ էր թրթռում էին
պատկերով ամպերի ծոցը. քամին շրմ-
վացնում էր և ամպն այնպէս գոռում,
որ ամբողջ Երեւանը զգուշանում էր: Փո-
թորիկը գալիս ու գալիս էր գէպի վեր,
և չզիտեմ թէ քանի հազարաւոր, հա-
րիւր հազարաւոր, միլիոնաւոր մարդներ
անցան մի վայրկեանում Երեւանից
ինձ հասնելով: Այս հաշիւը շատ հետա-
քշելի է. միտա լինի հարցնեմ Անտ
վարդապետին, որ իբրեւ Ս. Էջմիածնի
աստղաբաշխ գիտէ հարկաւ թէ ես,
Գիտաւոր, մըքան հեռու եմ կանգնած
իրենց: Պիտի հարցնեմ և խնդրեմ, որ
տպագրի եկող տարուայ օրացոյցի մէջ.
կամ թէ վանքի սեղանատանը հանդի-
սաւոր ճաշերից մէկի ժամանակ ասի
իւր ճառի մէջ:

Փոթորիկը մօտենում էր արդէն ինձ,
և մէկ էլ այնպէս արաքեց, այնպիսի

Հայ թատրոնական գործը իւր
զարգացման առաջին աստիճաննե-
րի վրայ էր, երբ Աղամանը, ծը-
նուած ու մեծացած տարբեր հորի-
զոնի տակ, երեւան եկաւ Կովկա-
սեան հայոց բեմի վրայ:

Աղամանը, անկասկած, բեմա-
կան հաջիւադիւտ մի տաղանդ էր,
և այդ վկայութիւնը չէր գալիս
միայն աղագային աղբիւրներից,
հաղա միւլնոյնն են հուշակում
այն բոլոր օտար հասարակու-
թիւնները, ուր նա մուտք է ու-
նեցել և որոնք թատրոնական
գործում մեղմակց անհամեմատ
աւելի բարձր են կանգնած: Ա-
ղամանի համար իրաւամբ կարե-
լի է ասել, թէ նա կարողացել
է լիովին գնահատել երկրից ի-
րեն եղած շնորհը և նրան ծա-
ւայեցիլ իրեն շրջապատող հա-
սարակութեան կրթական իդէա-
լին:

Նա արմատաւորեց հայ ժողո-
ւրդի մէջ այն միտքը, թէ թատրո-
նը յոյնական մեծ ոյժ է միջոց է մար-
դու համար, մտաւոր ու բարոյական
տեսակէտից, սրբախին և ուսում-
նարանական հաստատութիւններ,
մամուլը, գիտութիւնը և այլն:
Թատրոնը կեանքի անհրաժեշտ
պահանջ պարձրեց նա և սերտ
կերպով կապեց նրա հետ հայ
ժողովրդին, որը առաջ նրա
վրայ նայում էր իբրեւ լոկ զօ-
սանքի ու պարտաւ մարդկինե-
րի կատարները մտկանելու տեղ:
Եւ վերջապէս Աղամանը իւր հայ

շունդը եկաւ, որ ես իմ տեղում զար-
գանդեցի: Տիեզերքը բացառութեամբ
յանկարծ, այնպէս որ ես կարողանում
էի պարզ տեսնել սեւ ու պիտակ հրե-
տակների ահագին բանակներ, որոնք
դէմ ու դէմ կանգնած հրեղէն սրբալով
կուում էին իրար հետ: Տէր Աստուած,
բմբոստ հրեշտակների երկնքից թա-
փուելու ներկայացումը հօ չէ, մտածե-
ցի ես: 25, այդ օր լինէր, նրանք դէպի
ինձ, դէպի վեր չէին գալ: Ցանկարծ
միտա ընկաւ, որ հրեշտակները մէկ
գծով թափուելիս են այսպէս կուտել,
մէկ էլ որ մի նշանաւոր մարդ մեռնում
է, նրա հոգու վրայ են կուում:

Այս ինչ մարդ պիտի լինի:
Եկան, հասան: Լուսն ալմուկը, և իմ
առաջ կանգնեցին երկու հոգիւր հոր-
ներ. Գաբրիէլը, մարդկանց մի մասի հո-
գէաւոր, և Ագաթանգեղոս, մարդկանց միտ
մասի հոգեհոգ: Նրանց ներքեւում շա-
րուկեցան իրենց զօրախմբերը մինչև
գետին, մութ ու պայծառ ամպերի
նման: Իսկապէս սքանչելի պատկեր,
արժանի նկարել ծղիշէ Թադէոսեանի
վրձինին ձեւաբանի հոգեպատկերը պար-
զարկու համար: Բայց, ես ու Գաբ-
րէլ. ես ու Ագաթանգեղոս: Այս, զրանք ինչ
գործ ունին ինձ հետ: Ես էլ հօ հոգի
չունեմ, որ գան հոգիս առնելու:

Թե ով պիտի առնէ հոգիս
Այն ժամանակ մօտեցաւ ինձ Գաբրէ-
լը, խոնարհ գլուխ տուաւ և ձեռները
ծալած՝ կրծքին դնելով ասաց.
—Տէր Գիտաւոր, ես, պիտի առնեմ
Անապատականի հոգին, թէ Ագաթանգեղոս:
—Ինչ Անապատական, հարցրի ես:
—Էն որ պեղումներ է արել. որ
սարկաւագ է ձեռնադրել Չուշուի Ա-

թատրոնական բեմին մատուցած
երկարամիայ, անձնաւոր գործու-
նէսութեամբ ստեղծեց մի ամբողջ
չկոյայ, բեմական գործը գիտա-
յարար հասկացողների ու սիրողնե-
րի մի ահագին դասակարգ, որը նրա
մահից յետոյ ևս, կարողացաւ շա-
րունակի սկսուած գործը ու հասց-
նել ներկայ վիճակին:

Մի ամենահարկանցի համեմա-
տութիւն հայ թատրոնական գոր-
ծի տաճար տարուայ անցեալ ու
ներկայ վիճակների վերաբերմամբ
բաւական է կարկանդակել, որ
մեր, ինչպէս քաղաքակրթութեան
միտ ճիւղերում, նմանապէս և այս
ասպարէզում մի առանձին յաւա-
քալիմութիւն չենք արել:

Յիշուի, ներկայումս, բեմական
ուժերը աւելի են համարում և
հայ թատրոնական գործունեւի
յանը առաւել բազմաոտեսակ,
սակայն այդ հանգամանքները դեռ
զրաւական չեն, մեր այդ հրապա-
րակի վրայ խոշոր քայլ արած
լինելու:

Թատրոնը ժողովրդի միտքը
հարստացնելու, հազիւ ապուսաց-
նելու, զգայունները, ճաշակը
նրբացնելու մի ուսումնարան է, և
եթէ, ուրեմն, նա գրուած չէ այդ
պահանջներին զահացում աւալու
պայմանների մէջ, հետեւաբար և
չէ արդարացիում իւր կոշուած—
այդ դէպքում չի կարող և նրա
զրուիմութիւն լաւ համարուել: Բայց
թողնելով մեր թատրոնական ներ-
կայ բեմի մանր-մունք պակասու-

մարտի վանքի վրայ, բայց տեսնելով
որ Ամարասի վանքի տեսարանի քա-
րերը շուտ ծախեց պրծաւ և որ էջ
միտածում ապրեցին աւելի ձեռնտու է,
էջմիածին է փոխադրուել տնով-տնով:
որ վարդապետ ձեռնադրուելուց յետոյ
ուղարկուել է Պարսկաստան Թադէոս
առաքելաւ վանքը. որ արտեղ Պարս-
կաստանում ծայրագոյն վարդապետ-
ութիւն է ստացել. որ...

Իմացայ, ասացի ես, իմացայ ով
է: Ես դրան աշխարհական ժամանակից
Խանքեանի աւանից եմ ճանաչում,
երբ քրթակ... Բայց ասելիք ինչ է,
այն ասա:

Ասելիս այն է, տէր Գիտաւոր, որ
երբ նրա հոգին առնելու լինիք, ես
պիտի առնեմ, թէ Ագաթանգեղոս:
Այս հարցն ինձ շատ տարօրինակ
թուեցաւ, և ես Ագաթանգեղոսին նա
մոտ, ինչպէս իւր գոյնն էր, և լուս
կանդնած էր, սպառնալից աշխով միայն
Գաբրէլին նայելով:

—Ես ասում եմ՝ ես պիտի առնեմ,
Ագաթանգեղոս ասում է՝ չէ, ես պիտի առ-
նեմ, շարունակեց Գաբրէլը:

—Դու ինչ ես ասում, Ագաթանգեղոս, գա-
նա ես դէպի թուրքի գործը:
Նա մի արհամարհական հայացք
ձգեց դէպի Գաբրէլին ու ասաց.

—Թող փաստեք բերի Գաբրէլը. թող
եւ էլ փաստեք բերեմ: Որիս փաստը
զօրաւոր լինի, նա էլ թող հոգին առնի:

—Իմ փաստս այն է, որ նա հայ
քրիստոնեան է, մեռնող-աւանդուած մը-
կրտուած է:

—Այդ քիչ է, գարձեց Ագաթանգեղոս
Գաբրէլին, — շատ այնպիսի հայ քրիս-
տոնեաներ կան, որոնց հոգին ես եմ

թիւնները մի կողմ, չենք կարող
կանգ չաւելի այն շօշափելի պա-
կասաւոր կողմի վրայ, որ մեր բեմը
ունի թատրոնական գործունեւի
կողմից: Իւրաքանչիւր ժողովուրդ,
իւրաքանչիւր կեանք ունի իւր պա-
կասաւոր կողմերը, իւր յատուկ
ձգտումները, ինչպէս և հայ կեանքը
ունի իւր սեփականը: Մեր բեմը
այն ժամանակ կարող է մի-
այն իւր կուտուրական գերի
մէջ մտնել, երբ այնտեղ զուրս
բերուած գործունեւի կրճատագու-
տագիտանն մեր ջրակրին, երբ
նրանք հասարակական շարքները
մտարկելու ուղղութիւնն ու կազ-
մը ունենան: Այդ բանը մենք չենք
տեսնում, որ և շատ ցաւալի է:
Տուէք հայ բեմին, առաջ և նպա-
տակալաբար սնունդ, նրա ստա-
մոքին մարտիկ կերակուր—և այլ
ևս տեղիք չէր ունենալ գան-
գաւոր անհոգ, թէ ժողովուրդը
չէ սիրում թատրոնը, և կամ
հայ կեանքը չէ ծնում Աղամ-
անները: Աղամանը սիրում էր
զեղարուեստը, բայց և շատ լաւ
էր հասկանում այն պահանջները,
որոնց բաւականութիւն տալով
ժողովրդականում, սիրում է
և բարձրանում էր թատրոնը:

Իւր փայլուն տանդանով հա-
յոց բեմին նուիրուած հանգու-
ցեալ Աղամանի յիշատակը կըր-
կին ու կրկին անգամ յարգուած
կրկին, եթէ ներկայացուելիք
պիտեաների րեպրեստաւը կազմուի
ոչ թէ պատահաբար, անկող մարդ-

առնում:

—Բայց չէ որ նա վարդապետ է, այն
էլ ծայրագոյն:

—Այդ էլ քիչ է, վրայ բերեց Ագա-
թանգեղոս: Քիչ սեւագուրներ եմ ես դժուր
տարել: Ինչ է օգնել նրանց վեղարը.
ինչ է օգնել նրանց ֆարաշան կամ
կապան: 25՝ որ մեռնելու ժամանակ
մերկանում են այն խառն ֆարաշան,
որ հագել էր ինքը Խաչիկ վարդապետը
իւր եղբոր հարսանիքին՝ ուռած ու
փրուած: Թէպէտ Բ. Ե. ինչ նրան հարա-
նիքին իրեն անուանում էր «խաղաղա-
գետ Խաչիկ տնայապետական»: 25՝ որ
ցաւելով հանում են ամենքը նա և այն
խաչիկ ֆարաշան ու սիրուն ձեռնոց-
ները, ինչպիսին են Տիրայր վարդապե-
տին: Դէն են գնում այն կարմիր թա-
շայ վերարկուն, որով սիրում է զար-
դարելու ու պնծուել հ. Ե. ինչ Մուրա-
դանը, Արապատականի ընտրեալ ա-
ռաշնորդը, որին ի դուր որոնում են
իւր ընտրողները և տեղը գտնելու հա-
մար լրագրութեան դիմում: Դէն են
գնում այն դուռաւոր կտորները, որ
դուրսնեցնում սրկած՝ վրան է առ-
նում Մատթէոս վարդապետը Կորին
վարդապետին մի քիչ հաճելի լինելու
համար. այն չուխն ու փափախը, ո-
րին սիրահար է Արսէն վարդապետը.
կամ սերթուկն ու մունդը, որով

ման է գալիս Կոստանդինոպոլսէ
և նոյն իսկ եկեղեցի է մտնում: Ար-
դեօք կօզնի նրանց այնպիսի թան-
կալին սամուր մուշտակն անգամ, որ
վրան է քաշում Յուսիկ եպիսկոպոսը.
կամ, ինչպէս ասում են, այն ամբար-
տուան լանջախաչը, որ վրդի կախ է
անում Մուշէ վարդապետը: Միթէ որ

և է արժէք ունի մինչև անգամ Կորին
վարդապետի յիշատակն ու լիափոր ու-
տեղն ու խմիւր, գինաբերուն ու ուրախ
լինելը, որի նկարագիրը, կարող ես
գու, տէր Գիտաւոր, քո արեւմտեակ
ձտիկից ստանալ մի օր: Միթէ կա-
րող է արգելք լինել նա...
—Ինչ, ինչ ես ասում, չլինի թէ
զրանց բոլոր հոգին էլ դու եւ ուղղում
առնել, ընդհատեց Գաբրէլը: Երբեք
և ձեռք տարաւ դէպի հրեղէն սուրբ:
Ագաթանգեղոս աչքն էլ չթարթեց. այլ
միայն իսկոյն կցեց.

—Այդ ասպայի խնդիր է: Ես այժմ
այն եմ միայն ասում, որ ֆարաշով ու
կապայով դեռ մարդ վարդապետ չի
լինի: Ֆարաշան ու կապան չեն խա-
ղաքի, որ ես առնեմ վարդապետներից
մի քանիսի հոգին, և ոչ թէ դու: Այս-
տեղ հաւատք է հարկաւոր. իսկ հա-
ւատքն առանց գործոց ձեռնալ եմ:

Անապատականի տեսիլը

—Թէ հաւատք ես ասում, թէ գործ,
—եւ կապացուցանեմ, տէր Գիտաւոր,
որ Անապատականը հաւատք էլ ունի,
գործ էլ:

—Հապա ինչով կապացուցանես, ով
Գաբրէլ, հարցրի ես նրան:

—Այն ինչով, տէր Գիտաւոր:

Եւ Գաբրէլը պատմեց հետեւեալը:

«Մէկ օր, — ասում էր Անապատակա-
նը իւր համար, — ես Թադէոս առաքեա-
լի վանքից Մակու էի գնում: Ծանո-
պարհին մութը վրայ կոխեց: Ճիշտ է,
Մակուայ խառնութիւնը մեծ անապատ
ուղարկանոց է, բոլորը շարքաբար ժո-
ղովուրդ են. բայց ես Անապատական
լինիմ ու անապատի աւազակներից վա-
րենամ, — այդ մի հաւատք: Այս ան-

կանց ձեռքով և գերասաններին հա-
մար միայն, այլ գերասաններն ու
թատրոնը պահպանուին հայոց
թատրոնի նպատակին իրագործե-
լու համար, որի նպատակը պէտք
է լինի գեղեցիկ արուեստի,
հայոց լիզուի զարգացումը և
գեղեցկացումը, ընդ նմին և հայ
հասարակութեան մտաւոր ու բո-
րոյական զարգացումը:

Այդ նպատակին չեն կարող ծա-
ռայել և չեն ծառայում այն ներ-
կայացումները, որոնք ներկայումս
տրոււմ են հայոց թատրոնի ա-
նուան տակ:

Շարունակում է «Նոր-Դար»-ի
ըստանդարտագրութիւնը:

Նրանք, որոնք ցանկանում են
«Նոր-Դար»-ը շարունակել եւ ան-
ընդհատ ստանալ, պէտք է շտա-
պեն ըստանդարտագրութիւնը:

ԲՐՈՆԻԿՈՆ

Սալ համարում հրատարակում ենք
Վեհ. Հայրապետի գլխաւորապէս արժ.
Կորին վարդապետի խմբագրութեան
ուղղած մի նամակը, որ վերաբերում է
«պրոֆեսսոր» կոչումը ոմն Թումանյա-
նի, քանից որ դարձ հայոց նոր տե-
սակի սի «բարեբար» որբանամ գոր-
ծունէութեանը:

—Պովախի ուսումնարանին շրջանի
հոգաբարձուի ձեռնեցեցութեամբ, այս
տարին ամառը Թիֆլիսում գումարուե-
լու է Գովկաւրի արհեստագիտական և
տեխնիկական դպրոցների ներկայացու-
ցիչների համաժողով:

Բազում, «Նով. Օր.»-ի ասելով, վը-
հուած է բանալ գիտատեսական
ընկերութիւն

— Պետերբուրգում շուտով գումար բուխելու է գինեգործների համագործակցության նպատակով պիտու լինի միջոցներ մշակել գինու խաղաղական գին:

— Քիմիկոս քաղաքային վարչախոսինը մտադիր է խնդրամատոյց լինել, որ քաղաքի աղատուի ոտակակներին պահպանման համար ծախսեր անկողու:

— Վոլկոսի ուսումնարանական շրջանի դպրոցներում անցած 1902 թվականի աշակերտություն խնդիրը են տուել 8499 հոգի, չեն ընդունում զանազան պատճառներով 3753 հոգի, որոնցից 853-ու տեղ չկան: Այսպես ընդամենը Վոլկոսի-ու-աշակերտություն լինելով 1902-1903 դրությամբ աշակերտները կազմում է 24768, նախորդ տարեկանից 1769 հոգով ավելի: Վերջին տասնամյակի ընթացքում (1893-1902) աշակերտների թիվը կրկնապատկարվել է—12136-ից դարձել է 24768:

— Բաթումից «Նով. Օր.»-ին, հեռագրում են, որ յունուարի 23-ին, օրուայ ժամը 12-ին, մեծ հրդեհ է ծագել ապրանքների կայարանում: Այսուհետև Մանիթաշանի փայտի պահեստը, յետոյ կրակի աղետ է նրա նոր գործարանին: Գրակը սպառնում է նաև լավիկ Սիբերիցիայի գործարանը, Խարանցման ժամանակ ցարդուած են հինգ երեխայի: Գնացքների երթեկներին ժամանակապահովումը դադարեցրած է:

— Սոյն յունուարի 19-ին խմբագրությունը ստացավ «Տարազ» շաբաթաթերթի առաջին համարը, որ նույն օրուած է առաջ ժամույլի երկու հարկեր ամսական «Երեսօրհան»-ն: Սոյն այդ համարում թերթի հրատարակիչը ծանուցանում է, որ հարապատկեր յունուարի շաբաթաթերթը տալու անգամ ավելի ընդարձակվելու քան այդ համարը, որ լոյս է տեսել, և միևնույն ժամանակ զանազան թերթերի նույնիսկ մատուցանելով (միջանկեալ ասենք, զուրկ սրուկներին և հումորին) «Նոր-Գար»-ին ցանկանում է «ապառիկների ցուցակ և մի փաստարան դատարանների դուռը մաշելու»:

Ընթերցողները, բայց ավելի լաւ ենք համարում նախ հրատարակել ապառիկների ցուցակը և նրանց անունները, որոնք լրագրին հասանելի փողերը ստանում և խմբագրություն չեն հասցնում: Գարտական չմնալու համար մենք էլ պարտական էինք մի բան մեր կողմից նույնիսկ «Տարազ» շաբաթաթերթին, բայց, ո՞վ զարմանք, ինչն

զամ են հետո վերցրել էի Թադէոս առաջնայի վանքի կալուածագրերը, որպէս զի Մակուայ խաները վանքի կալուածներին տիրելուց յետոյ՝ այդ կալուածագրերը գնել չկողարտէին: Մէկ էլ, գիտէք, իմ սովորութիւնն է, ձեռքս ինչ որ արժէքաւոր հնութիւն ընկնի, —աւետարան, դրանք, թերթեր, քարեր, օսկորներ,—ես եթէ կարողացայ՝ կը թողնեմ: Այսպէս կալուածագրերը ծոցիս Մակու էի գնում, որ ճանապարհին մուտք վրայ կոխեց, և ես այդ կալուածագրերի պատճառով հէցցայն-տեղ ճանապարհի պատկերի ամառի դաշտում: Մի քար դրի գլխատակին, ետքիցս կէտը տակս ձգեցի, կէտը վրաս, «եկեցեք» ասացի հաւատով, և գլուխս քարին դնելու ու ջուռն մտնելը մէկ եղաւ: Խոր ու հանդիսատ քուն, որ ունին միտ աշխատաւոր մարդիկը:

—Տեսնում են, տէր Գիսար, ընդհանուր յանկարծ Գարբէլն իւր պատմութիւնը. դեռ Աղբայրը համարձակում է ասել թէ Անապատական լոսնց չի, ընկնց ալ: Որ ընկնց լինէր, հայակ «եկեցեք» կասէր: Որ գործի մարդ չլինէր, պէս չուտ ու խորը կը ընէր, այն էլ ճանապարհին, չոյ ետքանի դաշտում, անապատում, այն էլ Գարս կատանում, այն էլ Մակուայ խանութի մէջ:

—Հա, հա, հա... Գիտէ՛ք է՛ Մեծ բան է արել,—ասաց դառն ծիծաղով Աղբայրը: Մի ինձ ասա տեսնեմ, որ վարդապետը չէ ընում, այն էլ չուտ ու խորը կը ընէր, այն էլ ճանապարհին: Օրինակ միթէ՛ Ղեւոնդ եպիսկոպոսն այդպէս չի ընում:

—Ինչ, կարծում են նա շատ գործ չէ անում:

այդ թերթն է մեր կողմից իրեն նուէր մատուցել, առանց մեր դիտութեան:

2էր հաւատում... Նոյն «Տարազ»-ի խմբագրութեան են «Նոր-Գար»-ի հեռագրները, երկաթուղու գնացքների մասին տեղեկատուութիւն...ամբողջ շաբաթաթերթ, ինչպէս որ կայ, «Նոր-Գար»-ից (քանի որ «Տարազ»-ը միևնույն տպարանումն է տպւում) և վրում է «Տարազ»-ի մէջ:

Ո՞ր իրաւունքով մեր խմբագրութեան աշխատութիւնը, թարգմանութիւնը կարողացել է յիշեալ թերթի պ. հրատարակիչը վերցնել և գտնել իւր թերթի մէջ. ումից է իրաւունք ստացել: Մի ամբողջ շաբաթ սպասեցինք, թէ ինչ կտես մեզ յիշեալ թերթի հրատարակիչը. մինչև անգամ ներողութիւն էլ չեն խնդրում:

Եթէ մէկը հարեալին ձին վերցնել և տանէ բանեցնել առանց թոյլտուութեան, եթէ մէկը վրացու տունը մտնէ և սեղանատնից հացը վերցնէ ու տանէ ուտէ... դրա անունն ի՞նչ է: Մեր աշխատութիւնից օգուտը, մեր սեպհակա-նութեան տիրանալ... և լուրջ, ինչ ասենք, Թուրքի մամուլի երկու հարկեր ա մակի յիշատակին է մեզանից իրեն նուիրարեութեան արել յիշեալ թերթը:

—

Մեծ ԳՐՈՒՄ են

ԶՈՒՂՈՒՑ. — Թեմիս սրբազան առաջնորդի անունով Ս. Էջմիածնից ստացուեց մի կոնդակ, որով պատուիրում է չխառնուիլ թեմական դպրանոցի տեսչական խնդիրը: Կոնդակի մէջ ասուած է, որ այսուհետև Ս. Էջմիածնից կը լինին դպրանոցի տեսչական վերաբերեալ կարգադրութիւնները: Սրբազան առաջնորդը հրաժարուել է դպրանոցի հոգաբարձութեան նախագահութիւնից և այդ պաշտօնը յանձնել է կոնսիստորիայի երկու հոգաւոր դպրաւորներից անբաժան երբեք թիւն կազմող մի քահանայի:

ԳՆԱԶԱՆՈՒՄ. — Մի քանի ամիս առաջ քաղաքային այգում ոմն Սիմէոն Արեւիկանի ձեռքով սպանուեց պոստ-հետազոտական աստիճանաւոր Մամիկ Աղուլայ օգլի: Արեւիկանը սպանութիւնը կատարելուց յետոյ փախստական դարձաւ, և ոմանը կարծում էին թէ նրան պատուարում է ոմն Արսէն Արիւսան: Սակայն այդ կասկածանքը փարատուեց այն ժամանակ, երբ Արեւիկանի ձեռքա-

—Ինչ է անում որ:

—Հատ բան. թէ Մայր տաճարի աւագ լուսարարն է, թէ փակակալը, թէ ժամ օրհնողը, թէ վանական կառավարութեան նախագահը: Առաջ այս պաշտօններն առանձին-առանձին մարդկանց էին արւում, իսկ Ղեւոնդ սրբազանն այժմ մեկն է քաշում այդ բոլոր բերքը, և միթէ զարմանք, որ նա էլ քնի: 2ի քնի ալ Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսը, որ չնայելով Ղեւոնդ սրբազանի ընկերն է և նրա հետ եպիսկոպոս էլ —ձեռնադրուել, բայց միշտ պարագայն տաւ է: Ինչ պաշտօն առաջարկում են, ասում է՝ իմ բանը չէ: Բայց նա էլ վերջերս պէտք է որ լսորը քնի, որովհետև Խորենացին նրան շատ է յուշեցնում, մէկ էլ այն, որ Զամիւրամի յուռութութիւնը հանեց Սևանայ ծովի յատակից:

—Ինչ Խորենացի, ինչ յուռութ, հարցրի ես Գարբէլին:

—Այդ մասին, տէր Գիսար, դու քո արքանակ Ամաղէին հարցրու: Այժմ թող ես Անապատականի պատմածն ասեմ:

Եւ Գարբէլը շարունակեց.

«Որ խորը քնեցի, տեսնում էր Անապատականը, կը լինէր դէս գիշեր. շամփուր-կշեռքն եկել թերթուէլ էր, որ մէկ էլ լսեցի՝ ակնաշիւս տակին ասում են. «Խաչիկ, Խաչիկ»: Վեր թռայ տեղից, երեսին խաչ հանեցի, Թուրքի Գրիստոս արի, աշերքս ձեռնեցի, չորս կողմս նայեցի,—մարդ չկայ: Ու նորից գլուխս քարին դրի ու ընեցի: Մի կունք դեռ չէի ընել, դարձեալ լսեցի նոյն ձայնը: Դարձաւ մարդ չկայ: Տէր Աստուած, ասացի, էս ինչ խաբար է: Երեսին խաչ

կախեցին նուշգար դիւղում և դատապարտեցին կախաւորների վաշտը չորս տարով: Արիւսանը, իբրև Արեւիկանի ընկեր տղայ, դատարաններում իւր օգնութիւնն ու ծառայութիւնը խնայելիս չէ եղել նրա համար: Սպանուած թուրք աստիճանաւորի բարեկամները կողմնակի կերպով Արիւսանին հասկացրել են, որ հեռու մնայ, չխառնուի և չօգնի Արեւիկանին Մակայն Արիւսանը, իբրև սրտոտ և անբարեկամ տղամարդի հռչակ վայելող մի անձնաւորութիւն, մինչև Արեւիկանի դատապարտութեան օրը ներան հաւատարիմ բարեկամ մնաց, առանց մարդի չափ երկիւղ զգալու... Եւ ահա սոյն յունուարի 20-ին զիջեալայ մօտ ժամ 3-ին, Երբ Արսէն, Արիւսանը տուն էր գնում, աստիճանատնից հարկաքան թալլ հետաւորութեան վրայ առնանակի 6 գնդակի հարուածով տեղի ու տեղը սպանուեց հանդուցեալ պոստ-հետազոտական աստիճանաւորի մօտազգական Զէյնալ Արիւ Գուլիբէկովի ձեռքով: Ոճրագործին իսկոյն ձեռքակալեց աստիճանութեան պաշտօնեայ Միքէլ-բէկ Ռաֆիբեկով: Ասում են, որ նոյնանման սպանակների տակ են նաև մի քանի հայեր. որոնց մեղքն այն է, որ բարեկամ են Արեւիկանին:

—

ԱՆՆԱԶՈՒՄ. — Յունուարի 19-ին քաղաքի աղջկանց ուսումնարանի դահլիճում նոյն ուսումնարանի ուսուցիչներ օգուտի մի քանի պատահական անձեր մի երեկոյթով տուին սաւազ-ուսուցչի դեկլամարութեամբ: Խաղաղին նախ «Տարազ» և «Ինչոքի թուրք» վողդիլները, ապա երգեցիկ երկեսն իւրմը երգեց մի քանի երգեր: Ցետոյ բնմ ելան մի երկու անփորձ պատմիչներ և, իբր թիֆլիսի մի հայ թերթի հանգուցեալ «մեծ հրապարակախօս» մահուան 10-ամեակի յիշատակին, կարգացրին նրա կենսագրութիւնից մի քանի կտորներ և թիւնցին նրա կատարած ազգագրութեան գործերը: Խօսք չկայ, որ այս պատմիչները ոչ մի զգալի արդէն իրենց կարգացած նիւթի մասին և թուրքակի պէս կըրնում էին այն, ինչ որ լսել և կարդացել էին: Եթէ այսպէս են կատարում այդ յիշատակն ուրիշ տեղեր էլ, ապա ոչ ոչ թէ լարգանք է մեծ հրապարակախօսի յիշատակին, այլ—տախտակաւ: Դահլիճը դատարկ էր. մօտք եղաւ միայն մօտ յիսուն բուրլի:

—

հանցի ու նորից գլուխս քարին դրի, մտածելով որ երգել եմ եղել: Դեռ առաջ չէր կպել, որ էլի լսեցի. «Խաչիկ, Խաչիկ», ո՞վ անապատական Խաչիկ: Խաչիկ թռայ ու չորեցի. մի սպիտակամիւր զարթել է ծերունի լուսաթաթախ կանգնած էր առաջին:

—«Տէր, այստեղ եմ, ինչ կը շարժամասնեմ»:

—«Ո՞վ Խաչիկ, ասաց ինձ ծերունին, քո տեղն այստեղ Մակուայ խառնութեան մէջ չէ: Քո տեղն Էջմիածինն է: Դու չգիտես, որ մեր սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի մասունքը թաղուած է այնտեղ խաչաքարած եկեղեցում: Դու պիտի գնաս այնտեղ պեղումներ անես ու հանես սուրբ մասունքը, որ այսքան դարեր շարունակ թաղուած է մոռում»:

—«Տէր, ասացի ես,—շարունակում էր Անապատականը,—տէր, ես մի հասարակ մարդ եմ, ծառայ եմ մեր սուրբ Հօրը Լուսաւորչին. բայց ես մի հասարակ վարդապետ եմ. ես տեսել եմ այդ եկեղեցին, բայց ես մի հասարակ մարդ եմ, ինձ ո՞վ կը թողնի, որ պեղումներ անեմ. այդ միայն հնայախոյններն թոյլ կը տան: Տէր, ծառայ եմ քեզ և սուրբ Լուսաւորչին. բայց ես չեմ կարող մի ուրիշն ուղարկել»:

—«Տէր, ասացի սպիտակամիւրը ծերունին: Դու գնա, դու պիտի հանես, և ես քեզ պեղման շնորհք կը տամ ու հնայախոյն կը դարձնեմ, ու քեզ թոյլ կը տամ»:

—«Տէր, ասացի ես դարձեալ, իմ բանը չէ այդ. ես մի մեղաւոր ու աւարտական մարդ եմ. ես ո՞վ եմ, որ համարձակուեմ: Ինձ մի ուղարկել»:

—«Քեզ ասում եմ՝ գնա, ո՞վ անապատական»:

1½ ՄԻԼԻՈՆ ՀՍԵ ԵՒ...

(Շուկա խմբագրութեան)

«Նոր-Գար»-ի 20-ամեակի առիթով աւելորդ չի լինի մի հին, բայց միշտ նոր ճշմարտութեան մասին դարձեալ խօսել, այն է՝ այն անտարբերութեան մասին, որ մեր հայ ժողովուրդը ցոյց է տալիս հայոց պարբերական օրաթերթի վերաբերմամբ: Մենք, 1½ միլիոն հայերս, որ բնակուում ենք Ռուսիայում, չենք կարողանում ըստ կարգին պահպանել այն մի երկու հատիկ հայոց լրագրները, որոնք հրատարակուում են մեզանում: Հայոց լրագրի ստանալուն ես չգիտեմ ինչպէս են վերաբերում Անգղիոյկաւում, միայն այս կողմերում, այսինքն հիւսիսային Կովկասում բնակուող հայերի մեծամասնութիւնը եթէ բաժանորդ է գրում մի օրն է հայ լրագրի, կարծում է, թէ մեծ զոհաբերութիւն է արել, իսկ եթէ պատահում է, որ մի քանի անձ նուիրում են մի-մի օրինակ այսինքն գրագրականին, կամ այն ինչ օւսումնարանին, քիչ է մնում պահանջին, որ մարմարայ տախտակի վրայ արձանագրած տեսնեն իրենց արած «բարեգործութիւնը»: Այդ քիչ է, բաժանորդ գրողը լրագրի խմբագրին էլ բարեգործութիւն արած է կարծում և պահանջում է, որ այդ թերթը իւր քահանութեանը ծառայէ: Միայն է պալիս մի այսպիսի օրինակ. տասն երկու տարի սրանից առաջ մի աստիճանաւոր հայ ինչ-որ յօդուած էր ուղարկել մի հայ թերթին, վերջինս խմբագրութիւնը անյարմար գտնելով, չէր տպել այդ յօդուածը, և ահա այդ պարուն, խորապէս վերաւորում համարելով իրեն, ժողովում է բոլոր ձեռքի տակ եղած այդ լրագրի համարները և յետ ուղարկելով խմբագրութեանը, մի «զօգուայ» նամակով հանդերձ, իւր վրէժխնդրութիւնը լուծած է համարում: Տեսնում են լաւ հայ, հայոց կեանքով հետաքրքրուող, հայոց հասարակական գործերով զբաղուող, ոչ այս-ինչական և ոչ այն-ինչական, բայց նկատում են, որ այդ մարդը իւր բունած ընթացքով, իւր գործունէութեամբ և ողորթեամբ, արել այն ինչ լրագրի ուղղութեանն է մօտենում և չարանում են, թէ ինչո՞ւ այդ լրագիրը չէ ստանում և պատասխանի տեղ այդ խեղճից հայհոյանք են ստանում այդ լրագրի հասցէին, որի մասին նա բոլորովին զարպար չունի. և երբ որ հարկադրուած հարց-

տական. դու յորովայն ընտրեալ ես այդ բանի համար: Ասաց ծերունին և անյայտացաւ:

«Էլ իմ բունը չտարաւ, ասում էր Անապատականը, ու ելայ, ու նոյն գիշերը ճանապարհս շարունակեցի, ու կալուածագրերը ծոցիս եկայ հասալ Էջմիածին: Մնացածը դու տեսնում էք»:

—Ահա, տէր Գիսար, աւելացրեց Գարբէլը՝ վերջացնելով Անապատականի տեսլի պատմութիւնը: Միթէ այս պատմութիւնը մի ապացոյց չէ, որ նրա հոգին ինձ կը պաշտէ: Ո՞ր անապատական հոգին Աղբայրին է տարել:

—Լսեցիք, Աղբայր, հարցրի ես վերջինիս, որ հեղինակն ժողովրդեբանին լսում էր Գարբէլին:

—Լսեցի: Բայց դու, Գարբէլ, զրտեղից իմացար, որ Անապատականն այդ տեսլից տեսել է: Նա ո՞վ քեզ այդ չի պատմել:

—Ճիշտ է. պատմական Գարբէլը, ինձ չի պատմել. բայց ես արարանքի բարեպաշտ հայ քրիստոնեայ, մի ծերունի՝ ոչխար տաւած խոտ էր եկել—նրան էր պատմում: Դէ այդ ծերունու ժամանակը լրացել էր, ես էլ նախնի եկել էի, լսեցի այդ պատմութիւնը:

—Դէ թող հիմա էլ ես մի ուրիշը պատմեմ, ասաց Աղբայրը:

Յուսմանով և անապատականի լրագրի վրայ:

—Ամառս,—սկսեց պատմել Աղբայրը,—ֆրանսիացի ճանապարհորդներ էին եկել Էջմիածին: Դէ ֆրանսիացիք, գիտեմ էլի, լրագրեալն անունով քրիստոնեայ են, բայց շատ անհաւատ են, չեն էլ մկրտուած: Ուստի ես էի նրանց հետեւի եկել, որովհետև նրանցից մէկի

նում են, թէ հապա ինչո՞ւ միւսը չի ստանում, որը պէտք է իւր կարծեքով լաւ լինի,—կամ դարձեալ հայհոյանք, կամ մի զատառակ խօսք ես լսում, բայց միևնույն ժամանակ տեսնում են, որ այդ պարունը չորս-հինգ օրիչ լրագիր է ստանում:

Ցաւալի իրողութիւն: Ամեն աղջիկ կոյտուրական և մտաւոր դարգացումը չափում է նրա հասարակական հաստատութիւններով և մամուլով, բայց մենք հայերն ինչո՞վ կարող ենք պարծենալ 20-դ դարի շնորհ, և ո՞վ է մեղաւոր:

Նիկ. Ռոստոմանեան

Գետաբերդ, 28 դեկտ.

ՆԱՄԱԿ ԽՈՒՄԱՆՈՒԹՅԱՆ

(Գրողներու Բաժնետէսի գործը)

«Նոր-Գար»-ից սոյն յունուարի 20-ում «Ո՞վ է մեղաւոր» առաջնորդը և նոյն համարումը թերթիկ Գարբիկ թղթակցի նամակը առիթ տուին ինձ պարզաբանելու հայ օրերի Լեւոնդ տանկու խնդիրը, որ մօտ մի ամիս դարձեցան է Գոլոս և արտասահմանի թերթերը:

Աղբայր առաջ, սեղանիս վրայ ունենալով այս խնդրի վերաբերեալ ամբողջ գործը սկզբից մինչև այժմ, որ դեռ չէ վերջացած, որքան հարկ է կը ծանօթացնեմ ինքզին իրողութեանն ընթացող հասարակութեան:

Անցեալ տարուայ օգոստոս ամսին գալիս է Ս. Էջմիածին և ներկայանում նորին Սրբաթիւն Վեհ. Հայրապետին Մարտիրոս Փրկանեան անունով մի պարուն, որ առաջինն իսկ երեսն երկացել էր և Խոյն ու Սալմաստի գրադարանների համար գրքեր ստացել Վեհ. Հայրապետից: Յիշեալ պարուն այս անգամ ունէր իւր ձեռքում պրոֆեսոր Գ. Թումանյանից տրուած առաջած մի յայտարարութիւն, որի երեք երեսները տպուած էին անգլիերէն և մի երեսը հայերէն գրուած, թէ «հիշեալ տարիներէ ի վեր Լեւոնդում հայկական որբանոց է հաստատուած, որտեղ և անգլիացի մարդասէներն նրապատկերով կը պահուին և կը դաստիարակուին հայ որբեր, և թէ նոյն հայ որբերու ճանապարհածախսն ալ նոյն անգլիացի բարեարարներէն հաւաքել անպատեհ բան մ'է, կառաջարկել, որ որբերի ճանապարհածախսը հայ բարեբարներ հաւաքեն, և թէ պ. Մ. Փրկանեան որբանոցի կողմանէ կարգուած է Գարսկաստան և Ռուսաստան ապա-

ժամանակը նոյնպէս լրացել էր: Գ. Թումանյանական արհմ թէ ինչ սասց թարգմանի միջոցով:

«Ես, ասաց նա, երկար մտածում էի Զուարթնոց կամ Առապարի օտար Գրիգոր կոչուած եկեղեցու տեղը որքանի: Գիտէի այս կողմերը պիտի լինի, բայց թէ որ բուրն է՝ յայտնի չէր: Տեսնում էք արհմ այն բուրները,—նա այս ասելով ցոյց տուաւ Ղեւրդ,—գրանք բուրն էլ աւերակների մնացորդներ են. հին Վաղարշապատ մայրաքաղաքն այստեղ է եղել: Սկսեցի վեց տարի շարունակ ուսումնասիրել մեր անտեսնալիքները, որոնք յիշում են Զուարթնոց եկեղեցին, և վերջը կարողացայ եկեղեցու տեղը որոշել: Բոլոր մատենագիրներն իրար համեմատելով եկայ այս բլրի վրայ կանգնեցի, օտո խիցի գետնին ու ասացի՝ մայստի պիտի լինի: Փորեցի ու տեսայ որ սխալում է չեմ. այստեղ էլ դուրս եկաւ այս նշանաւոր եկեղեցին»:

—Ահա այսպէս էր պատմում, տէր Գիսար, նոյն Անապատականը Ֆրանսիացիներին, որոնք ի հարկ է մեր գիւղացիների պէս չգիտէին թէ այդ եկեղեցին անյայտ չէր, որ նրա աւերակները դարեր շարունակ բաց են եղել, որ նրա սեան քարերը 1876 թուին արդէն փոխադրուած են եղել ձեռնարկի բակը, ուր կան ցայտօր:

Ես չգիտէի թ

Հին և նոր լեզուները հայ արքային արժանապատիվ էր և խոստանալիքներու ընտրութիւն մը ընելով հետք թողնուի։ Արտադրութիւն է նաև ճանապարհին հանգիստ տանքը հայ արքային հետ զինուորով առ ճանապարհածախսին համար դրամական օգնութիւն ալ ընդունել յանուն որբանոցին, որուն փոխարէն իր ստորագրութեամբ, բայց որբանոցին կնիքովը դրոշմուած ստացագրեր պիտի տայ։ 20 օգոստ. 1902 թ. 9. Թումանեան։

Յիշեալ յայտարարութեան մի երեւելի տպուած է պ. Թումանյանի տիկինը պատկերը, ներքև գրուած անգլիերէն «Madame Thoumaian», միւս երեսումը պ. Թումանյանի պատկերն է տպուած թուրքական բանտում, երկու ձեռքերը դրած կոճկերի մէջ, վերը, ոտքերը շղթայուած խոշոր շղթաներով, ինքը նստած և առջև դրուած մի կտորած խեցի ջրի մամի և ներքև գրած «Professor Thoumaian»։ Իսկ երբորդ երեսումը հինգ հատ փորձիկ 12—14 տարեկան տղայոց պատկերներ, տարբեր տարեկաններով, իբրև որբանոցի տանիք, ներքև գրուած անգլիերէն՝ «Some of The Armenian of the Home»։

9. Փիլանեան մատուցանելով Վեհափառ Հայրապետին յիշեալ յայտարարութիւնը, խնդրում է պ. Թումանյանին կողմից յանձնել իրեն Ս. Եփրատ-նում գտնուած որբերից մի քանիսը Լոնդոն տանելու, օրտեղ նրանք պիտի խնամուին, դաստիարակուին և ապագային հայրենիքին ծառայող օգտակար մարդիկ լինին։

Ճշմարիտ որ 90 թումանից էլ առաջ պ. Թումանյանի գործունէութիւնը, նրա բանտարկութիւնն և տանջանքները թուրքական բանտումը, նրա մահուան դատաւճիռը շատ շատերին յայտնի լինելով և նոյնիսկ Ն. Սիմոնովի ծանօթ, տալալին Պոլսի և Սերապուզէմ գտնուած միջոցներ, ոչ մի տարակոյս չէր կարող լինել, թէ պ. Թումանյանը կարող է այդպիսի մի անօրինակ քալի հոգով և այնքան փշտով, ապակեանով հոգով և զգացմունքով, որ նա իւր ապրուստի միջոց ընտրէր հայ անմեղ որբերի կեանքը և գոյութիւնը։

Ստանալով Նորին Սրբութեան հաճութիւնը, պ. Թումանյանի գործակատար Փիլանեանն անցում է Գաբրիէլ Կարապետի, այնտեղից ևս որբեր հաւաքելով և վերադառնում է Վաղարշապատ, նոյնիմբեք ամօթին, յայտնում է, թէ ինքը պատրաստ կըլինի երեք օրից յետոյ իւր ժողոված ութ որբերով և արդարապէս անցնելու Վեհափառին կողմից նրան յանձնուած են միմիայն վեց որբեր և ոչ թէ 14 *): 9. Փիլանեան իւր որբերի համար ևս Վեհ. Հայրապետից շնորհ հայցելով՝ Վեհափառին կողմից նրան յանձնուած վեց որբերի թիւում, պատրաստում են նրա ութ որբերի համար. էլ ճերմակեղեններ, նոր-նոր հագուստներ, գլխարկ, կոշիկ և միմի վերմակ, տալով նոյնպէս յետուս ըուրի զբաղակալ օժանդակութիւն. ապա օրհնութեան և քաջակերութեան մի կոնդակով և Դիւանի մի վկայագրով յանուն պ. Թումանյանի, պ. Փիլանեանը, իւր ութ որբերի հետ տանելով նաև վեց որբեր Ն. Եփրատից, նոյնիմ. 24-ին ճանապարհ է ընկնում դէպի Եւրոպա։

Այնքան շուտով որբերից մէկը ցանկանում է Գաբրիէլին իւր մօրը տեսնելու, սակայն մերժումն ստանալով Փիլանեանից, հակառակում է և բաժանում իւր ընկերներից ու վերադառնում Ս. Եփրատին։ 1-ին Նորին Սրբութեան Թիֆլիս գտնուած միջոցներ, ստացում է Պարիզից Վեհ. Հայրապետին անուշով մի հեռագրի յայտնաւորումով։ Պարիզի հայերն արգելում են որբերին Լոնդոն տանել, հեռագրեցէք որ նրանք մեզ են յանձնուած։ Բայց թէ ինչպէս են իմացել Պարիզի հայերը

*) Թէպէտ վեց որբեր յանձնուեցին Վեհափառին, սակայն ութ որբեր խնամք ևս Վեհափառին վրայ ընկելով, որոնց պ. Փիլանեանը համոզել էր իւր հետ տանել, ուստի և Վեհ. Հայրապետը բարորդ համարեց 13 որբերի համար գրել, որ յետ ստանան Թումանյանից։ 9. 4.

որբերի Լոնդոն տանելը, — այդ էլ այսպէս է պատահում։ Փիլանեանը, առնելով Ս. Եփրատից որբերը, անցնում է Վաղարշապատ, Ռոստով, հանգանակում է նրանց ճանապարհածախսը, տանում է Վիեննա, ներկայացնում պարսից լիազօր մեծ դեսպան Նաւրուսի խախին, առնում է ճանապարհածախս, անցնում է Զուլթաբիա, այնտեղից ևս ճանապարհածախս ըստաւալով, անցնում է Պարիզ և այնտեղ էլ ուզեցնալով ճանապարհածախս ստանալ հայերից, գաղտնիքը բացում է, և որբերին պաշտպան են կանգնում տեղական հայերն ու արգելում նրանց Լոնդոն տանել։ Այն այդ պատճառաւ Փիլանեանը հեռագրում է Վեհ. Հայրապետին, որ հրամայէր որբերն իրենց յանձնել։ Դեհ. 5-ին հարց եմ տալիս Պարիզի հայ քահանային, թէ «Եփրատ» որբերն արգելուած են Պարիզում։ Երկու օրից յետոյ ստանում եմ հետեւեալ պատասխանը քահանայից. «Անձամբ գնացի Լոնդոն, որբանոց չկայ. Թումանյանը շահագործող լինելով, ժողովուրդը սրբեգրեց։ Նամակ կըստաւար։ Վեհափառին։ Սրան հետեւում է Թումանյանի հեռագիրը Պարիզից, որ անպատել էր ապստի իւր հաւաքած որբերը Պարիզի հայերից, և հեռագրում է այսպէս. «Երբեք չեմ ստանալու իկան սուտերն են, վերջը կիմանա. դրուած է կառավարութեան։ Երկու խայտառակութեան առջին առնելու և մեզ նեղ վրէժներէ արտոնելու համար կարգաւորեց հրամայեցէ որբերը մեզ յանձնեն, մեզ ալ իմացուցէ։ Թումանյան»։

Հեռագրական այս փոխանակութեանց միջոցին, Նորին Սրբութիւնը գեկտ. 13-ին մեկնելով Թիֆլիսից, 17-ին հասնում է Մայր Սթոպ և տակաւին սպասում է Վեհափառին քահանայի խոստացած միջոցներ, որ ուշանում է Դեկտ. 20-ին հասնում է Պարիզից մի այլ պարսից մի նամակ գեր. Տ. Գեորգի արքեպիսկոպոս Սուրենիանցի անունով, որի մէջ մանրամասն պատմութիւն է Թումանյանի շահագործութիւնը և որբանոցի անգործութիւնը։ Նորին արքեպիսկոպոսը ուղարկելով Վեհափառին յիշեալ նամակը, Նորին Սրբութիւնն Վեհ. Հայրապետին անմիջապէս կոնդակ է գրում Պարիզ Վեհափառին քահանային՝ գեկտ. 21, № 1839, և հրամայում է ճախ յետ ստանալ գեկտեղակին Մեր տունը յանուն պ. Թումանյանի վրան որբոց, նոյնպէս և զվկայական Դիւանի Մերոյ տունակալ ալ. Փիլանեան և երկուրդ առնել անմիջապէս ընդ հովանեաւ ձեռք դրած յանձնաւոր Ս. Եփրատից պ. Փիլանեանի և թողուլ ընդ հոգաւորութեամբ պ. Զեմայեանին։ Սոյն կոնդակից յետոյ արդէն հասնում են հեռագրեցէ քահանայի նամակները, Փիլանեանի նամակները թեր ու գէմ, բայց արդէն Հայրապետական վճիռն եղած էր որբերը յետ ստանալու Թումանյանից։ Դեկտ. 21-ի կոնդակից արդէն ուղարկելով, 24-ին Լոնդոնից հասնում է մի այլ հեռագիր այսպէս. «Հաճեցէ յետագիւլ վճիռը Թումանյանի որբանոցի վերաբերութեամբ, սպասելով հեռագրաւ հետեւանք մեր խուզարկութեանց։ Նախագահ Ընկերութեան Միացեալ Հայոց»։

Դեկտ. 27-ին հասնում է Եւրոպայի առաջնորդ Իւթիմեանի գեր. Գեորգի Եպիսկոպոսի գեկտ. 13-ի № 943 գրութիւնը, որի մէջ գանդատուելով Պարիզի հայ քահանային ընթացքից, որ նա կարգապահութեան և ստորագրելութեան սահմանից դուրս գալով, թողած իւր անմիջական իշխանաւոր ամեն մի խնդրի համար Պարիզաբնակարան և Վեհ. Հայրապետին է դիմում ուղղակի ինքը, աւելցնում է ևս այս. «ուստի, եթէ Վեհափառին քահանային փոխանակ 26-ի Վեհափառութեան դիմելու կամ խնդրի ֆրանսիական թերթերում մէջ հրատարակելու, նախ և առաջ մեզ գիտելու լինէր, մեր արդէն տեղեակ խորոյն պիտի իմացնէինք իրեն»։ Թէ պարոն Թումանյան Լոնդոնի մէջ որբանոց մը բացած է, ուր հայ որբերկներու ուսում և կրթութիւն կըստ, որպէս զի նոքա երբ մեծանան օգտակար մարդեր լինին։ Անգլիական ազգայինը գիտեն

գայս և կը ճանաչեն Թումանյանը։ Մեր Մանչէսթըր գտնուած միջոցին հանգանակութիւն կատարուեցաւ թէ Մանչէսթըրի և թէ Լոնդոնի ազգայնոց մէջ և արդիւնքն յանձնուեցաւ նոյն պ. Թումանյանի, հետեւաբար այս խորոյն մէջ այնքան իրարանցումի տեղիք չկայ և չվայելիք ֆրանս. թերթերու դիմել և այլն»։

Գեր. Գեորգի արքեպիսկոպոս Իւթիմեանի նամակից յետոյ ստացում է պ. Թումանյանի գեկ. 17 թիւ նամակը, որ պատմելով որբերի և Պարիզի հայոց մէջ պատահած անցքերը, աւելցնում է. «Եթէ պ. Զեմայեան կամ Պարիզի հայ գաղտնիկութիւն որբեր կուզեն պահել, արգիտք Ռոսիայի սահմանադրութեան հայ գաղտնիկացի մէջ կը պակասէր որբեր և աղքատ տղաներ, զորս կըստին մեզմէ աւելի դիւրեւ թեմար ընդունել։ 26-ի Վեհափառութեան ծածկուած չէ, թէ ինչ ներդրութիւններով և զոհողութիւններով կըցինք այս աղքատները բերել առաջ, անոնց գալուն յուսով մեր որբանոցի բոլոր որբերը տեղաւորեցինք հոս հոն, որպէս զի պատրաստ լլցանք այս նորբեր ընդունել և հիմա մնաց որբանոցին պաշտպան և չենք գիտեր թէ ինչ պիտի ընենք, որբերը պիտի վերադարձուին մեզ, թէ պիտի ստիպուենք զոցին որբանոցը։ Սակայն ձեր իշխան այս աղքատները ապաքին յափշտակութիւն մը, յայտնի դրանք, ամենայն իրաւանք և արգարութեանց բռնաբարում մը գործեն, յայտնի հայ եկեղեցւոյ, յայտնի հայոց Հայրիկին. միթէ ես այդ Հայրիկին խորթ գաւակն եմ, որ պիտի թողու զիս այսպէս անիրաւեալ և զրկեալ։ Ոչ ապաքին ես ալ բոլոր կեանքը ազգին մի մշակել եղած եմ և ձեռքէս կիսմբարելը ըրած եմ ազգին։ Հարգելու ժամանակ հաղորդելով ոսկի հաւաքած ու գրեմ եմ արկածեալներուն և անկէ վերջն ալ միայնակ կենակցիս հետ յաջողած եմ հոս Լոնդոնի մէջ հայկական որբանոց մը հաստատել, առանց ազգէն ստակ մը ուղեւոր դուր չատ նախանձորդ չեն քաշեր և որ սակայն կընայ մեծ և օգտակար ծառայութիւն մատուցանել ազգին որբ և աղքատ դասերուն»։

Դեկտ. 31-ին հասաւ հետեւեալ հեռագիրը. «Վաղարշութիւն և անդամ Հայկական Միացեալ Ընկերութեանց, ի վերջաւորութիւն խուզարկութեան Թումանյանի որբանոցին, խնդրում են օգնութիւն օրհնութիւն 26-ի Սրբութիւնիցի նպատակ իրենանց։ Նախագահ Դիւանի Լոնդոն»։

Ապա գալիս է Վեհափառին քահանայի նամակը, որ յայտնում է թէ ֆրանսիական դատարանը որբեր յանձնեց ժամանակաւորապէս հայ քահանայի հսկողութեանը, մինչև հայոց Հայրապետի վճիռը, որ պիտի գրուած լինի հայերէն և ֆրանսերէն լեզուներով, թէ որբերը ուժ կըստեման թողնել, Պարիզի հայոց թէ պ. Թումանյանին։ Այս նամակից յետոյ Նորին Սրբութիւնը պարտաւորուեց գրել երկուրդ հրաման՝ յուշուար 4-ին հայ և ֆրանսերէն լեզուներով և կըսում չայրապետական կըսով, որով Նորին յանձնում է որբերը հայ քահանային և պ. Զեմայեանին, առնելով կոնդակն ու վկայականը և որբերը պ. Թումանյանի, որ գրուած էր Վեհափառին քահանային, չնայած որ Լոնդոնից, հայոց առաջնորդ Գեորգի Եպիսկոպոսից լուստեմ և ի նպատակ Թումանյանին վկայութիւններ կային. նոյն և հեռագրով յայտնուեց 4. Պոլսոյ ուսմ. պատրարքին թէ որբերը յանձնուեցին Պարիզի հայոց։ Յունուար 5-ին մի հեռագիր ևս Պարիզի քահանայից հասաւ, թէ «Լոնդոնի հեռագիր վարձկաններ են ստանալ»։

Այս մինչև այժմ եղած փաստերը զբաղեցնում են իրենց և գործի գրութիւնը, որ պարզուեց ընթերցող հասարակութեան առջև, որից և հասկանալի կը լինի թէ ո՞վ է մեղաւոր, Թումանյանի, որ անմեղները գոյութիւն իւր չահաւ պարտաւոր չլինել, ինչպէս վկայում են Պարիզի հայերը, թէ Վեհափառին

քահանան, որ այդ գաղտնիքը երևան է հանել թէ գեր. Տ. Գեորգի Եպիսկոպոս Իւթիմեանից, որ պնդում է թէ Թումանյանի որբանոց գոյութիւն ունի. թէ Լոնդոնի Միացեալ Ընկերութեանց նախագահը, որ յետ խուզարկութեան նոյնն է հաստատում, թէ որբանոց գոյութիւն ունի. թէ Վեհափառը, որ վստահ մի ազգասիրի անցեալ գործունէութեան վրէժն որբեր է յանձնում նրա ներկայացուցչին օրհնելով հանդերձ նրա մարդասիրական սկզբ բունքը։ Թող հասարակութիւնը ինքը գտնէ *):

Դիւանապետ Վեհ. Հայրապետի
Կորիւն վարդապետ
Ս. Եփրատի 20 յունուարի 1903

ՄԱՍՈՒԼԻ ԾՈՒՐՁԸ

Սրանից մինչև նոյն իսկ 5—10 տարի առաջ երոպական դրամագլուխն ահագին գործ էր կատարում Ռուսիայում, իւր ձեռքը ունենալով արդիւնաբերական շատ ճիւղեր, գործարաններ և այլն։ Սակայն ռուսական քաղաքակրթութեան առաջնաւոր շափով, սկսեց յետ մղուել արտասահմանեան ընկերութիւններ կը գործունէութիւնը, և այսու շատ քիչ ճիւղերում կարելի է պատահել նրանց։ Այս առիթով է, որ «Моск. Вѣдом.»-ն «Օտարելիքային» և «ռուսական արդիւնաբերութիւն» յոգուածում ասում է.

Վաղուց ժամանակ հասել է ռուս արդիւնաբերութեան վրէժն թղթիկու արտադրանքին լուծել։ Գործի ժամանակ, երբ օտարականներն արհեստական կերպով քաղում էին զէպի Ռուսիա՝ արդիւնաբերական ճիւղերը մեր հողի վրայ կառուցաւորու համար, Սակայն այդ շրջանի վրայ ժամանակ բաւական չատ է անցել և Ռուսիան արդէն դուրս է եկել այն շրջանակից. դժուար էր այլևս իւր արդիւնաբերական ոյժերը զորագնելու համար պարտաւորուած լինի արտասահմանեան օգնութեան վերջին տարիները, — ստում է յոգուածագիրը. — բաւական հեռու ենք գնացել և ձեռք բերել գիտութիւն, փորձագործիւն և մեր հարստին ինքններեքն ու ճարտարագիտներն իրենք կարող են զայս տալ արտասահմանեան ինքններեքն (?), որոնցով վստում են Ռուսիայի արտասահմանեան ձեռնարկութիւնները։ Գործարանայ պարագայները, գործը մեր ինքններեքն ու ճարտարագիտներն ևս տուել են պէտք եղած փորձագործիւնը։

Սակայն լրագրերը, չբաւականանալով այդպիսով, աւելի ևս հեռու է գնում, ասելով.

Այժմ ռուսներն իրենք են տեղ փոխում հեռու արհեստներում իրենց դրամագլուխներն և ուժերը շահագործելու համար՝ հեռու արդիւնաբերական շրջանակով արտասահմանեան արժան գրամագլուխ հետ մղեցին։ Այդ արդէն, մեղ թուում է, թէ չափազանցութիւն է որովհետեւ, եթէ կան, իրաւին, ռուսական ազատ դրամագլուխներ, զրանք ամենից առաջ հարկաւոր են բուն երկրին, և եթէ սեփական օրէնքների հովանաւորութեան տակ անգամ այդ դրամագլուխները չեն կարողանում օտարներ ի զէմ մըցել, դուրսը բոլորովին չեն կարող, որովհետեւ օտարներն ամեն տեղ կան և աւելի զօրաւոր են։

Գ. ՊՈԼՍԻ ՀԱՅ ԹԵՐԹԵՐԻՑ

Բարեկէ կըսեն մեզ գեկտ. 26 թուով. — «Երկու-երեք ամիս առաջ Գ. Մաքսուտ Փափաղեան» որդի Տ. Թաղեան քահանայի, որկուած էր Գոնթէս Բօլոն-նայի կողմէ Թումանիա Գուկարիա, բերելու հայ աղքատից տղաք իւր կազմելիք հաստատութեան համար։ Յունուար 4-ի կիրակի առաւօտ Գ. Մաքսուտ Բարեկէ հասնի 12 տղոցով։ Այս նոր կտակն ալ կարծի դրամական տաղանապով։ Ահա խնդիր մալ Թումանյանի խնդրէն քիչ տարբերութեամբ։ Ինչ է այս Գոնթէսը կարգաւորութեան և գործին ձեռնարկելու քանի մը հայ և ֆրանսացի հարուստներու ներկայական ջախջախութեան յուսացած, յոյսերը կը վիժին, Գոնթէսը կըսուար... այս է նոր հաստատուելիք պատգամարանին վիճակը, զուցէ չբացուած գոցուի։ Գ. Մաքսուտ Փափաղեանը Թումանյանի դերը չի խաղար, այլ ինք

*) Հասարակութեան բերան է «նոր-հար»-ը և նա կը գտնէ ինչպէս ենք միայն ընթերցող ուղարկութեամբ կարգաւ այդ նամակը...

ամսականով վճարուած՝ Մատամ Բօլոն-նայի Գոնթէս տիտղոսէն խաբուած՝ գործակատարի պաշտօնն ունեցած է. տղաքն իրենց գրգիլներուն մէջ են գետ, թէ և ուտեստին լաւ, քանի որ առ այժմ ապառիկ կուլան ամէն բան, շատ բնական է որ քիչ օրէն այն ալ դադրի։ Տ. Վեհափառին քահանայ Բիւրած տղաքը միացնել Գոնթէսի տղաքներուն, պայմանաւ որ Տ. Վեհափառին ինք ստանանէ հաստատութեան հսկողութիւնը, և կը լսենք թէ Գոնթէսը կիսովին համակերպուած է, նկատելով թէ իւր հոգեւոր պիտ պիտի կընայ հայ չընդունելու դրամական օրհնութիւն հասցնել ի դարման իւր ներկայական տաղանակներուն։ Ահա այս պատահարներ Բարեկէ հայ հարուստները 20—25 տղաքներու պատգամարան տալու ստիպողականութեան մէջ կընեն։

«—Մ. Մէյնէ, Բարեկէ արեւելեան կենդանի լեզուաց վարժարանի հայերէնի բրոքէտը, որ հանգուցեալ Գարեգինի կյանքով, անցեալ գեկտ. 22-ին իւր մուտքի ճանապարհատանով հայերէն (հին և նոր) դասախօսութեան դասընթացի բացումը կատարեց, ի ներկայութեան վարժարանի տնօրէնին բրոքէտներուն, և աշակերտաց։ Հայ լեզուի դասախօսութիւնն առաջին անգամ հաստատուող Բարեկէ այս վարժարանին մէջ ճահան Զրպետ անուն հայ մը եղած է, որ ֆրանսահայ բերականութիւն մալ չլինած և հրատարակած է շուրջ 50 տարի առաջ։ Դասախօսութիւնը պիտի կատարուին շաբաթն երեք օր։ Բ. Զրպետը լեզու և վերծանութիւն նախնաց (Տ. Զարու) մատենագրութեան դասատու Մ. Մէյնէ, Գ.՝ աշխարհաբար ընթերցանութիւն և խօսակցութիւն Գ.՝ աշխարհաբար բերականութիւն, դասատու Մ. Մէյնէ, Դասախօսութիւն է տին. 2.՝ Աստուծոյ աշխարհաբար բերականութեան ա. տարին»։

Գ Ա Ղ Ա Բ Ա Վ Ա Ն

Թիֆլիս. — Բուլղարական «Българ. Търгов. Вѣст.» թերթը հարցում է, որ Գ. Պոլսից և Թիբերիայի ուրիշ քաղաքներից ստացուած տեղեկութիւններ համաձայն իրենի գրութիւնն առահասարակ շատ վրդողութեանց է։ Ամենահաստատ աղբիւրներից հաստացնում են, որ սոյնթանը, ընկնելով պատական պատերազմատեղ կուտակուցութեան ազդեցութիւնն տակ, թիւրք զորքերը կը զոհողանան է տալիս Պարիստուպուի շուրջը և մակեդոնական օսմանի ամբողջ երկայնութեամբ։ Այս բոլորից հետեւում է այն, որ Թիբերիան, միայն առ երեսու ընդունելով տէրու թիւնների կողմից Մակեդոնիայում հեֆորմներ մտցնելու առաջարկը, կամենում է ժամանակ չահել և օգտուել նրանց մէջ՝ ըստ իւր երկարութեան ծագելիք անհամաձայնութիւնից, ինչպէս երեւում է, որոշած լինելով, հակառակ դէպքում, գործը հասցնել պատերազմի։ Մեր կարծիքով, պատերազմ բացուի, կամ չբացուի, մակեդոնական հարցը կըլուծուի այդ երկրներ թիւրք տիրապետութեան տակ հանդիմաբար, որին ձգտում են հինգ իրենք մակեդոնացիները։

ՔՐԱՆՍԻԱ.—Աւելորդ չենք համարում տալ մեր ընթերցողներին ֆրանսիական պալատի փոխ-նախագահ Ժորժէսի արտասանած ճառի միջանի ուրիշ մանրամասնութիւնները, որոնք պակասում էին անցած անգամ մեր հարցորածի մէջ։ Նա ասել է.

«Մեր ժամանակի ամենաաչքի ընկնող փաստերից մինն ևս այն է, որ Եւրոպայի խաղաղութիւնը դրուեց հաստատուն հիմքերի վրայ, ոչ վաղանցուկ, ինչպէս առաջ էր։ Հարկ չկայ ասում են, այդ անտի-թով ազդեցիկ բարձրացնում է ժողովրդի եռանդը։ Տկարացնող փաստի խոստովանելը չէ, այլ շարունակ վստահը մատուցող անկիւն է, որ ամեն բանից ստանցնում է։ Նա այդ ճանապարհով ժողովրդին ուղղում են հեռուութեան վարժեցնելու։ Պարիզից

Тифлиси. Доз. пош. 24-го января 1903 г. *Տպարան ընդ. «Կերերչի և Դամենմահեր»* Типография Т-ва „Вереичевъ и Каменмахеръ“ Михайловск. пр., № 81 Тел. № 852